

MARTIN SCHONGAUER, DE VERZOEKINGEN VAN DE HEILIGE ANTONIUS, 1480-1490. COLLECTIE METROPOLITAN MUSEUM OF ART, NEW YORK

Als een spirituele exercitie

„God wordt mens. Als je die christelijke oergedachte omzet in termen van onze cultuur moet je zeggen: God wordt geschiedenis, God wordt kunst, God wordt ethiek, God wordt psychologie, God wordt democratie. Het ligt in de kiem van het christendom besloten dat het op den duur moet ophouden religie te zijn.“

Over het voorhand van een wereldgodsdienst.

door Frits de Lange

De tijd van de religie is voorbij.“ constateert de theoloog Dietrich Bonhoeffer in zijn beroemde brief van 30 april 1944, die hij vanuit zijn cel schreef aan zijn vriend en leerling Eberhard Bethge. „De mensen kunnen eenvoudig, zoals ze nu eenmaal zijn, niet meer religieus zijn.“ schrijft hij daar. Religie staat bij Bonhoeffer voor God als arbeidshypothese: een tweede, Transcendente Werkelijkheid, waartoe mensen hun toelicht nemen als ze het in de eerste, echte werkelijkheid niet meer kunnen withholden. God als doekje voor het bloeden. God als gaatsjever. In een door techniek en wetenschap doordrenkte cultuur is die „God“ overbodig geworden, zegt Bonhoeffer en dat is Godzijdank maar goed ook.

Deze constatering is een onopgevebare voorverhouding van wat de secularisatietheologie is gaan heten. Zij zet de theologie op het goede, gezonde been. Zij gaat niet verongelijkt in de zelfverdelende, klaagt geen steen en been overig, maar zet een paar duizend kerkeleden minder, maar zet een paar duizend stap voerwaarts, en is niet bang voor het eigen waarts. Het afscheid dat onze cultuur neemt van het Godgelooft is behalve als een verlies ook als een volwassenerwording te beschouwen. Ook in het geloof zullen we mondig moeten worden. Wij zullen in de ernst van het leven zelf het woord moeten nemen, of we het deus van deze wereld onderdompelen. In de incarnatie vermeldt God zichzelf, vermenst zich met de wereld. Zo alleen, in die onvoorwaardelijke deelname aan het lot van zijn eigen schepping, is hij God.

do-god van onze religieuze wifful thinking verdient het immers God te heten, ook al verliest hij daarbij de vertrouwde contouren. In de paradoxale bewoordingen van Bonhoeffer: „Zo leidt onze mondigheid tot kennis van onze werkelijke verhouding tot God. God geeft ons te weten dat we moeten leven als mensen die met het leven zonder God in het reine komen. De God die met ons is, is de God die ons verlaat.“ (Markus 15: 34) Een tweede voorverhouding van de secularisatietheologie behelst een bepaalde kijk op de westerse cultuurgeschiedenis, die in die laatste geciteerde woorden van Bonhoeffer al zit ongesloten. „God geeft ons te weten dat we moeten leven zonder God.“ zegt Bonhoeffer. Daarmee maakt hij zelf actief verantwoordelijk voor het vervel van de religie. Het secularisatieproces waarbij de cultuur afscheid neemt van het christendom is het werk van de christelijke God zelf. Hoe wet Bonhoeffer dat? Had hij soms een kijke genomen in Gods keuken? Spant die? Neen, hij trok alleen de lijnen door die in de christelijke idee van God liggen opgesloten.

Ook hedendaagse filosofen als Lucy Ferrer en Gianni Vattimo trekken deze lijn door. Zij nemen daarmee het estafette-stokje van de secularisatietheologen over. De christelijke God, ook voor hen is dat de God die mens wordt, die zich in liefde zonder voorbehoud in de geschiedenis van deze wereld onderdompelt. In de incarnatie vermeldt God zichzelf, vermenst zich met de wereld. Zo alleen, in die onvoorwaardelijke deelname aan het lot van zijn eigen schepping, is hij God.

Deze zelfontleding (kenosis) is sellwaar zichtbaar geworden in Jezus, maar in hem niet exclusief. Zij is een wezenskenmerk van God, dat zijn verhouding met de wereld steeds nadrukkelijker bepaalt. God wordt mens. Als je die christelijke oergedachte omzet in termen van onze cultuur, moet je zeggen: God wordt geschiedenis, God wordt kunst, God wordt ethiek, God wordt psychologie, God wordt democratie. Het ligt dus in de kiem van het christendom zelf besloten dat het op den duur op moet houden religie te zijn. Het christendom dient niet langer uit de wereld te vluchten, niet langer een dubbelwereld te bestendigen; zijn taak en missie is het dat hij meer en meer wereld wordt. Menno ter Braak sprak in dit verband van de tragedie van het Christendom. „De Europese mensheid is steeds christelijk geworden en daarom heeft hij het Christendom, d.i. de dwang in de leer opgesloten, steeds minder nodig. Het Christendom wordt antropologie, wordt sociologie, wordt physiologie en psychologie, wordt biologie.“

De Franse filosoof Marcel Gauchet omschreef het christendom als een 'religie de la sortie de la religion'. Een abrahamitische, die uit zijn religieuze gebondenheid aandacht trekt aan het, daar uiteindelijk niets meer te zoeken heeft. Want wie in de mens Jezus God zelf aan het werk heeft gezien, zal het aardse leven proberen te heiligen en niet meer geïnteresseerd zijn in het sacrale als zodanig. Niet de hemel is het doel maar de viering van de eeuwige sabbat. De christen die de religie voorbij is, voelt niet meer de Zuidkracht naar boven maar de trekkracht van het gewone leven. Het christendom nodigt uit tot cultuurarbeid. Zo uitbundig, dat het ten slotte vergeet dat het in de schoot van de religie begonnen is.

Wat rest er dan nog van de christelijke traditie? Precies dat: zij is nu traditie geworden. Je kunt haar geschiedenis vertellen, en doortrekken als het verhaal over hoe jij de geseclariseerde mens geworden bent die jij bent. Het christendom als wereldbeschouwing, hecht verankerd in de instituties en symbolen van de sociale werkelijkheid, is in onze cultuur verleden tijd. Maar het verhaal van het christendom, compleet met alle survival ervan die we als zwervelingen in onze dagelijkse werkelijkheid tegenkomen, hoort nog steeds bij onze identiteit, bij het verhaal van wie wij zijn. Het vormt onze horizon.

Het verhaal van de secularisatietheologie is overtuigend, ook al is het in een tijd van New Age en interreligieuze dialogen niet in de mode. Maar als de secularisatietheologie geen gelijk krijgt, komt ze het nog wel halen. Het traditionele christendom is immers van een groot-scheepse afslanking en uitdijing bezig, ook in de kerken zelf. Een ineenstorting van functies en inhouden, die meer zegt over secularisering dan honderd statistieken over kerkebezokte.

De rol die het geloof vroeger speelde in de moraal, de kunst, de politiek is uitgespeeld. Als God daar ter sprake komt dan is dat niet meer fundamenteel, sturend, normerend. De cultuur is autonoom geworden. Dankzij de deseculariserende, verwerlijkende impuls van het christendom zelf. Het heeft zijn missie volbracht door zichzelf overbodig te maken. Missie voltooid. Een krasse constatering, vooral als zij door christenen zelf wordt gedaan. Daar ligt misschien ook een reden waarom de secularisatietheologie het in de jaren tachtig en negentig niet heeft gered. Wie stelt dat het 'toppunt van christelijkheid is dat het christendom wordt opgeheven, heeft nog steeds een kerke, een christendom nodig om dat te kunnen blijven zeggen. Al was het alleen al omdat hij of zij betaald moet worden door kerkelijke bijdragen, uit christelijke fondsen. Uit eigenbelang kan men daarom wellicht beter iets meer kerk, en iets minder cultuur in zijn theologie doen.

Dezelfde radicaliteit waarmee de secularisatietheologie als een vernissende wind door het kerkelijke establishment waaid, heeft haar vervolgens ook de wind uit de zelen genomen is dit cultuurchristendom eigenlijk ook een verkoop van het geloof? Als er geen kerkelijk leergezag, geen synode meer is die zegt wat puur, ongetuigd christendom niet meer dan een dispensatie in de salad bowl van de cultuur.

Wie werkelijk de secularisatietheorie aanhangt, moet niet bang zijn voor syncretistische vermengingen waarbij het christelijke soms niet meer herkenbaar is. Dat is één reden waarom het seculari-

satiepatiens nog, maar weinig aanhangers heeft. Het vraagt om heten die niet bang zijn voor hun hachje, die met halverwege vluchten naar de wettelijke hok van de traditie. „Als de graankorrel niet in de aarde valt en sterft, brengt zijn geen vrucht voort“, zegt het evangelie (Joh 12: 24). Wij willen de graankorrel niet laten sterven, wij proberen hem voortdurend te reanimeren.

Er is nog een tweede reden waarom de secularisatietheorie het niet heeft gered, en hier tussen we ook op haar tekort. Wie het christendom namelijk wil laten opgaan in cultuur, in waarden, normen en symbolen, zal ten slotte met lege handen staan.

Waarom schortte het bij de secularisatietheologen? Zij hadden, in al hun enthousiasme voor de moderne cultuur, geen oog voor het eigene van het religieuze taalspel. Zij waren blind voor de mystieke binnenkant van het christelijk geloof. Zij waren zo gefascineerd door de rechte lijn die er kon worden getrokken tussen de deseculariserende werking van Genesis en de skyline van de stad, dat ze niet opmerkten hoe de ziel onder de moderniseringsgolf verschrompeld en verschaalde.

En de ziel, daar gaat het toch om in religie? Natuurlijk, het ging in het geloof om moraal, om politiek, om kunst, om wat niet al. Maar die categorieën kunnen inmiddels op eigen benen staan. Zij hebben de objectieve symboolwereld van de gevestigde godsdienst niet meer nodig. De tijd van de religie is echter voorbij. Dat wil zeggen: de tijd van religie als een 'socio-politiek-theologisch complex' is voorbij.

Nu de christelijke traditie is uitgekled en zich van haar historische ballast heeft ontdaan, rest haar het verhaal van de ziel met God. 'Ziel' is niet voor ons een woord dat buiten de religie onvertaaltbaar is. De ziel, neen dat is niet het 'ziele' als de subjectiviteit van moderne filosofen, niet de identiteit van, uitdrukkelingspsychologen. De ziel, dat is de 'ik' van de palmen, het 'ik' van Augustinus, het 'ik' van Meester Eckhart, Johannes van het Kruis, Simone Weil, Dag Hammarskjöld. De mystici voor wie 'God' en 'ik' twee zijden van dezelfde werkelijkheid vormen. De ziel, dat is ook het 'ik' van Dietrich Bonhoeffer, die grote secularisatietheoloog: „Wie ben ik? Ik ben de speelbal van mijn eenzaam vragen. / Wie ik ook ben Gij kent mij / ik ben van U mijn God. / Mijn God, Neen, dat is niet de God van pausen en vorsten, niet de God van de kerken en de dogmatieken, maar dat is de God 'voorbij' God, de afgrondelijke die in vrees genadige handen men valt als men de zelfsprekende God daarboven heeft verlaten, ontkend, genegeerd. De God voorbij het atheïsme. De God van 'la nuit obscure', de donkere nacht van Johannes van het Kruis, die spreekt door te zwijgen, die aanwezig is in onze ervaring van zijn afwezigheid, die ons radicaal overstijgt omdat hij ons nader is dan onszelf.“

Het christendom bezit met die mystieke binnenkant een nog oningelofte belofte. Het is zwak geworden in de wereld van wetenschap, techniek en cultuur, maar is onveranderd vitaal in het domein van het individuele innerlijk. De mystieke christelijke traditie biedt aan geseclariseerden een taal, een verhaal, beeld symbolen en rituelen. Zij levert modelen waarmee mensen vandaag de dag omgaan met zichzelf, met anderen, met de wereld kunnen vormgeven en interpreteren. De tijd dat zij de uiterlijke cultuur normaal is geweest, maar nu kan zij een bron worden van een innerlijke cultuur, van een wereldlijke spiritualiteit. Neen, haar missie is nog niet voltooid. De mystiek was lange tijd voorbehouden aan een kleine religieuze elite en vormde een marge in een christelijke cultuur. Het wordt tijd haar te democratiseren. Mystiek, niet als een handhaving voor religieuze elite maar als een wade, bevestigende grammatica voor de taal van de ziel. Mystici zijn eigenzinnige mensen die zich weinig aan traditie en groepswaarde gelegen laten liggen. Welkicht zijn ze voor ons het modernst in de eeuwigheid waarmee ze de leegte, de godverlatenheid van hun bestaan hebben doorleefd. De manier waarop ze geloven in God als een 'wachten op God' (Simone Weil) hebben ervaren. Godskienst als inwendige vorming, als bijdrage aan identiteitsvorming, als spirituele exercitie – dat is dat de bestemming zijn van het christendom.

Dit is een bewerkte versie van de rede die Frits de Lange hield bij het afscheid van Jaan Hoeksema als voorzitter van de Unie voor Christus' Oudewerj.